BİLGE KAĞAN İLE FÂRÂBÎ'DE DEVLET BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet Kamil CİHAN
Erciyes Üniversitesi

Giriş

Bilge Kağan, steplerde barışçı bir dünya kurmak isteyen ve bunu da başarmış olan bir Göktürk devletinin bir kağanıdır (Gumilöv, s. 413). Faaliyetlerini kardeşi Kül Tigin adına yaptırdığı abidelere yazdırtmış ve düşünce dünyasına dair ipuçlarını da vermiştir. Bunlarda dikkat çeken konulardan biri de kağanlarla ilgili kanaatleridir. Devletin mukadderatını kağanlara bağlamış ve mensup olduğu siyaset geleneğini orada yansıtmıştır.

Diğer taraftan, Fârâbî de siyaset felsefesinin gerçek anlamda ihya edicisidir. Birçok unsurdan yararlanarak kıymetli bir birikim bırakmıştır. Bu birikimin kaynaklarını öncelik sırasına göre belirtmek gerekirse; geçmişten kendine kadar gelen felsefi birikim, içinde bulunduğu Müslüman kültür, aile ve çocukluk çevresinden getirdiği tecrübe olarak sıralayabiliriz. Felsefi arka plan ve İslam dini büyük ölçüde tetkik edilmiştir. Fakat aile çevresinden aldığı kültür üzerine yapılan tetkikler oldukça azdır. Bu konuda Aydın Sayılı ile Mübahat Türker Küyel'in kimi çalışmaları belirtilebilir. Aydın Sayılı (Sayılı,1951; Küyel, 1984/1; 1984/2). Devlet başkanlığı konusu da felsefi ve dini kaynaklar açısından incelenmiştir. Bu yazıda Türk bilgelerinden olan Bilge Kağan ile Fârâbî'nin aynı konudaki görüşleri mukayese edilecektir. Tarihi sürekliliğe vurgu yapılacaktır.

I. Bilge Kağan'a Göre Devlet Başkanı

Bilge Kağan'ın asıl adı Tarduş-Şad Mogilan olup, II. Göktürk Hanedanlığının kurucu devlet başkanı İlteriş Kağan'ın oğludur; amcası Kapagan Kağan'dan sonra da yaklaşık 24 yıl ülkeyi yönetmiş bir devlet adamıdır (Gumilov, 1999, s. 399)

Hakanlığı sırasında vefat eden kardeşi Kül Tigin'in (731) adına anıt mezar yaptırmış ve hazırladığı bir metni diktirdiği abideye hak ettirmiştir (Tekin, XII). Dö-

Kısaltmalar: D: Kül Tigin Yazıtı doğu yüzeyi, G: Kül Tigin Yazıtı güney yüzeyi

nemin tarihi olaylarına ışık tutmasının yanı sıra çeşitli konulardaki düşüncelerini içermesi açısından önemlidir. Konumuzla ilgili olarak abideye hak edilen düşünceleri şöyle toplayabiliriz:

Bilge Kağan, hakanlık için birtakım temeller kurgular. Ona göre Tengri, Türk boylarının adlarının, sanlarının yok olmasını dilemez (D, 27). Hatta gökte ve yerde ne varsa onlar da bu dileğe katılır (D, 10-11). Esasen devleti ikinci kez yeniden kuran, İstemi ile İlteriş'in başarıya ulaşmasında bunun payı büyüktür (D, 10-11). Yine hakan olacak kişinin, Tengri tarafından yarlıganması/istenmesi gerekir. Bu isteğin bir başka temelle buluşması gerekir. O da hakan olacak kişinin kutlu olmasıdır (G, 9; D, 29). Bilge Kağan "Tengri yarlıkadukin üçün, özüm kutum bar üçün kagan olurtum" (G, 9) diyerek açıkça bu hususu belirtir. Bireysel yeterlik ve tanrısal istek buluşmadıkça başarılı sonuç doğmaz. Nitekim babası İstemi ve İlteriş için de aynı durum geçerli görülmüştür (D, 10-11).

Bireysel yeterlik, fiziksel ve ruhsal birtakım niteliklerin bir araya gelmesiyle oluşur. Kağan olacak kişinin, bir Türk hanedanına mensup olması gerektiği düşünülmüştür. Şöyle ki, Bilge Kağan'a göre gökyüzü ile yeryüzü kılındıktan sonra ikisinin arasında kişioğlu kılınmış, onların da üzerlerine Bumin ile İştemi, kağan olarak tahta oturmuştur (D, 1). Buna göre kişioğlu üzerine hakan olacak kişinin aynı aileden gelmesi gerekir. Ne var ki, hakan olarak başa geçenler aynı niteliklere sahip olmazlar. Onların içinde "bilge kağanlar" vardır, "biligsiz kağanlar" vardır. Bu da kağanların ruhsal yeterlikleriyle ilgili olduğu gibi devletin bekasıyla da ilgilidir. Şöyle ki, kurucu devlet başkanları "bilge ve alp" niteliğine sahiptir. Bilgelik, bilgisinde ve seçiminde isabetli olan kağanın sıfatıdır. Zira onların bilgilenme sürecinde Tengri'nin desteği vardır (Cihan, 2002/2). Tengri onları tepesinden tutup yükseltir (D, 11). Hakan bir eylemi belirlerken veya karar verirken mevcut durumu ve halkın karakterini çok iyi tanımalıdır (G, 8), yani kullanacağı takdir hakkını, şartlar ayan-beyan olduktan sonra kullanır. Bu da ona isabetli tercih yapmasına yol açar.

Bilge Kağanların en önemli başarısı il tutmak, törü itmek veya törüye göre halkı eğitmektir (D, 1). İl, yani devlet, farklı boyları barış içinde tutmakla, onların haklarını dağıtmak ve korumakla, dağıtılan hakkı gasbeden düşmanla savaşmakla olur. Kağan, boyları kazanılan topraklara düzenli bir şekilde yerleştirir. Böylelikle boyları barış içinde tuttuğu gibi gerektiğinde kimlerden ne ölçüde destek alacağını da önceden hazırlamış olur. Tutulan ilin devamı için onları bir arada tutacak esasa gerek vardır ki, o da töredir. Töre, Türk boylarının nazari ve ameli konulardaki düzenlemelerini içerir (düzenlemenin, tüz, tüze, tüzük ve törü ile ilgisi hatırlanmalıdır). Bir teşbihle, il ile töre sanki beden ile ruh gibidir. Nasıl ruh bedene hayat veren, onu varlıkta tutan ve çekip çeviren cevher olarak anlaşılıyor ise töre de ili ayakta tutan, onu çekip çeviren (tedbir eden, yöneten)

bir esastır. Gök çökmedikçe, yer delinmedikçe il ve töre ayakta kalır. Eğer il, elden gidiyorsa bu, yönetim ve halkın töreden ayrılmasıyla olur (D, 23). Töreden uzaklaşanları, ilsiz ve hakansız kalmış halkı toplamanın yolu ataların töresine göre eğitmekten geçer (D, 13). Bilge kağanlar, gece gündüz çalışır, fakir boyları toplar, aç boyları tok yapar, onu zengin kılar, azı çoğaltır (G, 10, D, 16), halkı su ile ateş gibi birbirine zıt kutuplara ayırmaz, dağılan boyları toplar, öleceği diriltir, bodununu en güçlü bodun yapar (D, 27-28), toprakları düzene koyar, toplumsal refah o derece yükselir ki, kölelerin bile kölesi olur (D, 21). Bilge kağanlar iyi bilir ki, Ötüken yış olmalıdır. Yani devletin merkezi, düşman saldırılarından emin olması gerektiği gibi öz kültürün yaşandığı bir yer olmalıdır (G, 3, 8). Bilge kağanlar, içerde halkın karakterini iyi bildiği gibi düşmanların da karakterini iyi tanır. Onların tatlı dili ve yumuşak hediyelerine kanmamalı, gerçek düşüncelerine göre davranır. Ülke içindeki bilge ve iyi insanları korur, aydın insanlara sahip çıkar. Zira düşman bunların yürümesini, yaşamasını istemez (G, 5-6).

Fakat devletin başına gelen kağanlar her zaman bilge olmaz. Zira oğullar, babalar gibi kılınmamıştır (D, 5). Kimi kağanlar babaları gibi bilge kağan olmaz, onlar, yablak/kötü kağan olur. Kendine benzer yablak karakterdeki insanlarla yönetim kadrosunu oluşturur. Buyruk beyleri de biligsiz ve yablak olur. Beyler ve boylar birbirine karşı tüz/töreli olmayı bırakır, töreye aykırı işler yapar. Böyle yönetimin olduğu bir yeri, düşmanlar rahat bırakmaz. Orada fitne ve fesat çıkarır. İşte hakan bilgisiz, beyleri ve boyları töreyi bırakır ve hiç eksik olmayan dış tahrikler etkin olursa il elden çıkar (D, 5-7). İlli bodun ilsiz, kağanlı boylar kağansız kalır (22-23). Biligsiz kağanlar, öz kültürü terk edip yabancı kültüre özenir, boyların çocuklarını başkalarına köle yapar, toplumu düşmanlara hizmet ettirir, boyları toparlayamadığı için düşmanlara olan bağımlılık sürer gider. İşte ilsiz ve hakansız kalmış boyları, hizmetçi olmuş boyları, töreyi bırakmış olan boyları, bilge kağanların ittiği töreye göre yeniden yaratan, bu töreye göre eğiten kağanlar çıkar ve çıkmıştır da. İstemi ile İlteriş böyle kağanlardır. O, Tengri yarlıkadığı için, illi halkları ilsiz, hakanlı halkları hakansız bırakır, düşmanları kendilerine bağımlı hale getirir, dizlilere diz çöktürür, başlılara baş eğdirir (D, 15). Halk, böyle bir hakanın ağzına bakar, o ne söylerse onu tutar. (G, 2)

II. Fârâbî'ye Göre Devlet Başkanı

Fârâbî (870-950) hakkında bilgi veren kaynaklar, künyesinden bahsederken Türk filozofu, Vesic Kalesi komutanının oğlu, Tarkan torununun oğlu ve Muzaffer komutan olarak tanıtır. (Korkut, 2012, 125-6). Bu tasvirler, çocukluğundan itibaren onun, siyasi ve askeri işlerle ne kadar iç içe biri olduğunu gösterir. Felsefi arka planı da onun entelektüel derinliğini gösterir. Fârâbî'nin Helen ve Helenistik felsefeden çok kazanımlar elde ettiği bellidir. Yaşadığı dönemdeki İslam dünyasının karmaşık

siyasi yapısı, bölgesel devletlerin çeşitliliği, pratik yönden de onu ideal yönetim ve yönetici konusuyla ilgilenmeye sevk etmiştir. Burada fazla tekrara ve ayrıntıya girmeden devlet başkanı üzerine görüşleri özet olarak verilmeye çalışılacaktır.

Fârâbî için insanın mutluluğu hayatın en temel amacını oluşturur. Herkes onu kemal olduğu için arzu eder, tercihe şayan olduğunu düşünür ve onu elde etmenin yollarına bakar. Elde edildikten sonra artık başka bir hedef için çaba sarf etmeye gerek kalmaz. Ne var ki, mutluluğun ne olduğunun tespiti aynı değildir. İnsanların, servet, siyaset, lezzet, ilim gibi farklı hedefleri mutluluk olarak belirlenir (Tenbih, 227-8). Bundan da anlaşılır ki gerçek mutluluğun ne olduğunu belirlemek hayati önem taşır. Aksi halde yanlış hedefler uğruna hayat heder edilir. İşte tam da bu noktada insanlara gerçek mutluluğun ne olduğunu ortaya koyacak önderlere gerek vardır. Bu önder, makul ve tasavvur edilen bir şey olarak gerçek mutluluğu ve onu elde etme yollarını tespite çalışan hakiki filozof, yahut insanları ikna yollarıyla tahayyül edilen bir şey olarak gerçek mutluluğa çağıran peygamberdir (krş, Tahsil, s. 181, 185).

Fârâbî yönetim ilişkisi açısından toplumu, en üstte yönetilmeyen reis ile en altta kimseyi yönetmeyen kimse olarak belirler. Bu itibarla bir toplumda onları idare eden bir reis vardır. Yönetimin şekli de reisin gayesi dikkate alınarak fadıl, cahil (zaruri, beddale, hasislik, tagallup ve cemaiyye), günahkar, (fasık), değiştirilmiş (mübeddel) veya doğru yoldan sapmış (dalle) şeklinde sıralanır (Medine, s. 131-133). Fârâbî, gayesi ululuk taslama, galabe çalma, itaat edilme, servet ve lezzetlerden yararlanma olan bir yöneticinin, kadim filozoflarca melik sayılmadığını açıkça bildirir (Fusul, s. 48-9). Bu itibarla reisleri Fadıl ve Fadıl olmayan reisler olarak ikiye ayırmak mümkündür (krş, Mille, s. 55). Fadıl olmayan reisler, fadıl reislere zıttır, Fadıl yönetimler, Fadıl olmayanlara zıttır (Medine, s. 124). Öyleyse gerçekte melik ya da fadıl reis kabul edilen yönetici kimdir, hangi niteliklere sahiptir ve ne gibi başarıları vardır, onu tespit etmek gerekir.

Gerçek melik maksadı kendine ve şehir halkına gerçek mutluluğu vermek isteyen kişidir. Böyle biri mutlulukça tam olandır (Fusul, s. 47).

Maksadı şehirlerde kullanıldığında insanları bu dünyada birçok hayra, ahirette de en yüksek mutluluğa ulaştıracak huyları ve melekeleri şehre ve ümmete yerleştirmek ve korumak olan bir yönetim, fadıl yönetimdir; yöneticisi de fadıl reistir (Mille, s. 54-5).

Daha önce mevcut olmadığı halde fadıl yaşantı ve melekeleri şehre ve ümmete yerleştiren ve onları cahil yönetimden fadıl yönetime dönüştüren yönetime ilk başkanlık, yöneticisine de ilk başkan denir (Mille, s. 52). Fârâbî nazarında fadıl siyaset ile cahili siyaset arasında hiçbir şekilde ortaklık yoktur (Fusul, s. 92).

Fârâbî nazarında imam (önder), melik, filozof ve yasa koyucu aynıdır. Şöyle ki, ona filozof denmesi nazari fazileti itibariyle; yasa koyucu denmesi, ameli makul-

lere ait şartları çok iyi bilmesi itibariyle; melik denmesi, gücü ve iktidarı itibariyle; önder denmesi de maksadı ve kemalinden dolayı tabi olunması itibariyledir (Tahsil, s. 187-9). Fârâbî'ye göre böyle olan biri, gerçekte yönetimde bulunmasa, ona uyan olmasa bile yine melik, yine önderdir (Tahsil, s. 195)

Gerçek melik aynı zamanda ilk reistir. Onda şu şartlar bulunur: Hikmet, tam taakkül, iyi ikna gücü, iyi tahyil etme gücü, bedeniyle cihat etme kudreti ve bedeni engelinin olmaması. (Fusul, s. 66). Hikmetin elde edilmesi faal akılla birleşerek olur; nazari ve ameli akıl yönünden kemale eren ve mütehayyile gücü tam olan birine Allah vahyeder. Edilgin akılda hâsıl olan şeyle o kimse hikmet sahibi, filozof ve taakkül sahibi olur. Mütehayyile gücünde hâsıl olan şeyle uyarıcı ve haberci bir nebi olur. Böyle bir insan mutluluğa ulaştıracak her fiile vakıf olur. Fârâbî burada iki şartı (hikmet ve taakkül) bir arada belirtmiş olur. Başkan, bildiği hususları sözlü olarak tahayyüle dönüştürme gücüne sahiptir. Burası onun tahyil gücüyle ilgilidir. Başkan, insanları mutluluğa ve ona götürecek fiillere yöneltme gücüne sahiptir. Bu da onun ikna gücüyle ilgilidir. Son olarak da o cüzi fiilleri yerine getirmede sebatkâr ve azimkâr olur (Medine, s. 125-126). Fârâbî'ye göre taakkülün birçok çeşidi olsa da özü şudur: İnsan için gerçekte büyük hayır olan şeyi elde etmek üzere yapacağı şeyde en uygun (aslah) ve en iyi (ecved) olan şeyi düşünmedir. Taakkül fiili, insani şeylerin idrakine ilişkindir. Bu itibarla o hikmet değildir. Zira hikmet gayeyi bildirirken; taakkül gayeye ulaştıran vasıtaları bildirir. İkisi ile insanın mutluluğu tamamlanır (Fusul, s. 55-62). Fadıl yönetim işi tam olarak nazari felsefe ve taakkül gücünü bu sanata bitiştirip, bu sanatın küllilerini bilmekle olur. (Mille, s. 60)

Fârâbî fadıl başkanda bulunması gereken tabii özelliklerden de söz eder: 1. Organları tam, dilediği vakit onları kullanma, 2. Kendisine söyleneni, söyleyenin maksadına uygun olarak anlama, 3. İdrak ettiklerini unutmama, 4. Çok zeki olma, bir şeyin neye delalet ettiğini kavrama, 5. Zihnindekini kolayca ifade etme, 6. Öğrenmeyi sevme ve zorluklarına katlanma, 7. Hissi lezzetler peşinde koşmayı sevmeme, 8. Doğruyu ve doğru söyleyenleri sevme, 9. Yüksek ruhlu olmak ve nefsini bayağı şeylerden üstün tutma, 10. Servet peşinde koşmama, 11. Adaleti sevme ve insaflı olma, mazlumları destekleme, 12. Yapılması gereken konularda azimli ve kararlı olma (Medine, s. 127-129).

Fârâbî, uyarıcı ve haberci nebilik şartı bulunmadığı durumda diğer şartları taşıyan birinin reis olacağını söyler (Medine, s. 129). Şayet hikmete sadece birisi, geriye kalan şartlara başka birisi sahip olursa ikisi erdemli şehrin başkanı olur, fakat hikmeti barındıran söz sahibi olur. Şayet bu özellikler dağılmış olarak bulunuyorsa onlar başkan olur, hikmeti barındıran söz sahibi olur. Bu kişiler melikin makamına kaim olur (Medine, s. 129; Fusul, s. 66). Şayet hikmet olmadan diğer şartlar mevcut olursa erdemli şehrin meliki yok demektir. Hikmetin nispet edile-

ceği biri olmazsa şehir kısa sürede helak olur (Medine, s. 130). Fârâbî fadıl reisin şartlarını taşıyan biri bulunmazsa ona varis olan ikinci başkanın taşıması gereken özellikleri sıralar. Bunlar: 1. Hikmet sahibi olma, 2. İlk başkanın kurallarını bilme ve onun izinden gitme, 3. Hükmü kaydedilmemiş bir konuda eskilere göre hüküm verebilme, 4. Sonradan ortaya çıkan hususlarda doğru hüküm vermek için akıl yürütebilme, 5. Eskilerin ve kendisinin verdiği hükmü açıklamada halka rehber olma, 6. Bedenen sağlam olmadır (Medine, s. 129-130). Fârâbî ikinci başkana, gelenek başkanı adını da verir. Şayet bu özellikler farklı kişilere dağılmış olarak bulunuyorsa onları taşıyanlar gelenek başkanının makamına kaim olur (Fusul, s. 67). Şu halde fadıl yönetim, ilk yönetim ve ona tabi yönetim olmak üzere iki çeşittir. İlk yönetim, şekli ne olursa olsun, daha önce mevcut olmadığı halde şehre ve ümmete fadıl yaşantı ve melekeleri yerleştirir. İlk yönetime tabi olan gelenek yönetimi ise onun izinden gider (Mille, s. 52).

Anlaşılacağı üzere, fadıl reis tabiaten güçlü özelliklere sahip olduğu gibi iradesi yönünden de birtakım kazanımlara sahiptir. Bunlar; nazari, fikri, ahlaki faziletler ve ameli sanatlardır. Onun bu kazanımlarını şehirde meydana getirmesi gerekir. Bunun yolu talim ve tediptir. Talim, nazari faziletleri sözlü yollarla toplumda meydana getirme, tedip ise ahlaki fazileti ve ameli sanatları toplumda meydana getirmedir. Tedip topluma ikna yoluyla, kabul edilmiyorsa kanun gücüyle zorla verilir (Tahsil, s. 164-168). Bu itibarla devlet başkanı ümmetin öğretmeni ve eğitmeni/mürebbisidir (Tahsil, s. 169-170).

Mademki melik ümmetin öğretmeni ve mürebbisidir, öyle ise muhataplarının entelektüel donanımlarını iyi bilmesi gerekir. Bu düşünceden hareketle Fârâbî ümmeti cumhur ve seçkinler diye iki kısma ayırır. Cumhuru bilgilendirmede ikna yolları ve tahayyül kullanılır, seçkinleri bilgilendirmede ise burhani yollar ve makullerin bilgisi ile kullanılır (Tahsil, s. 180-181). Fârâbî birinci yola mille, ikinci yola ise felsefe adını verir. Ona göre felsefenin burhanla ve makul olarak verdiğini, mille ikna ile muhayyel olarak verir (Tahsil, s. 185). Fârâbî'ye göre melik burhanla hasıl olan makulleri ümmet içinde ayınlarıyla değil misalleriyle ve ikna yoluyla tasdik ettirir. Faziletli fiilleri bir bir sayar ve ümmeti etkileyecek sözler kullanır (Tahsil, s. 171-2).

Fârâbî, devlet başkanının en önemli görevinin milleyi belirlemek olduğunu düşünür. Ona göre mille, ilk reis tarafından aşiret, şehir vb. cinsten belli bir grup için onlarla sınırlı bir hedef uğruna belirlenen görüşler ve şartlarla kayıtlı takdir edilmiş fiillerdir. İlk reis fadıl ise hakiki mutluluğu gaye edinir ve belirlediği mille de fadıl mille olur. Mille ilk reisin gayesine göre nitelenir. O servet, lezzet ve övülme gibi cahil hedefler koyabileceği gibi yoldan çıkmışların gayesini hedef olarak koyabilir. Hatta bazen kasten cahili bir hedef koyabilir (Mille, s. 43-44). Asıl olan fadıl mille olduğu için Fârâbî onun üzerinden açıklamasına devam

eder: Milledeki görüşler ya Allah, ruhaniler, âlemin yaratılışı, insanda nefsin ve aklın ortaya çıkışı, ölüm ve ötesi ile ilgili nazari konulardır ya da geçmişteki ve günümüzdeki iyi ve kötü melikleri öyle vasfeden şeylerle ilgili iradi konulardır. Fiiller ise Allah'ı, ruhanileri, iyi insanları yücelten sözler ve fiiller, kötü yöneticileri aşağılayan sözler ve fiiller, şehir halkının yapması gereken fiiller ve bu fiillerdeki adaletin bildirilmesidir (Mille, s. 45-46). Fârâbî için nazari konular misaller ve muhayyel sıfatlardan oluşur (Millle, s. 45).

İlk reis milleyi şu yollarla belirler: Tamamıyla belirlenmiş olarak vahyedilir veya vahiyden ve vahyeden alınan güçle reis belirler; bu durumda fiilleri takdir etmesi için şartların ona münkeşif olması gerekir veyahut iki yolla birlikte olur (Mille, s. 44).

İlk başkan harp gibi bir sebeple veya vuku bulmaması ya da sorulmaması itibariyle fiillerin hepsini takdir etmeyebilir. Onlar sonradan gelen başkanlar tarafından belirlenir. Sonra gelen ilk başkanın şartlarını taşıyorsa ilkinin takdir etmediği fiilleri takdir eder. Yeni takdir, önceki hatalı olduğu için değil şartlar değiştiği içindir. Sonraki gelen ilk başkanın şartlarını taşımıyorsa, ilk başkanın yaptıkları ve maksadı dikkate alınarak belirlenir (Mille, s. 49-52).

İlk başkanın önemli bir işlevi de adaleti temin etmektir. Adalet ilkin fadıl şehir halkının tamamına ait iyiliklerin, yani can güvenliği, mal, bağış, kamusal mertebenin dağıtımında ve korunmasında ortaya çıkar. Ona göre şehir halkının ehil olduğu bir pay muhakkak vardır. Bu payın altı veya üstü, zulümdür. Devlet başkanı dağıtılan iyilikleri şehir halkında mahfuz tutmalıdır (Fusul, s. 71-73).

İlk reis Fârâbî için şu açıdan da önemlidir: İlk reisin devletteki konumu Allah'ın âleme ve mevcudata olan konumuna benzer. Âlemin yöneticisi Allah olduğu gibi vahiyle ilk reise milleyi ulaştırdığı için, fadıl şehrin yöneticisi de gerçekte o olur. İkisi arasında tenasüp olsa da cihetleri, yani ilki tabii iken ikincisi iradi olması itibariyle farklıdır. Yönetimle işler tek bir amaç uğruna tek bir işe dönüşür (Mille, s. 63-66). Anlaşıldığı kadarıyla bu, tabii iyiliğin iradi alanda da sürdürülmesine işaret etmektedir.

Melik şehri idare ederken hekim gibi davranır. Zira bir organın tedavisi yapılırken bütün beden dikkate alınır. Aynı şekilde melik şehre iyiliği dağıtırken şehrin bütününe zarar vermemesi gerekir. Şehrin her bir cüzü, mertebesi kadar iyilikten faydalanmalıdır. Şehrin bir cüzüne diğerlerine de bulaşma ihtimali olan bir fesat ulaşırsa, geriye kalanların salahı için o cüzü uzaklaştırır (Fusul, s. 41-43)

III. Karşılaştırma

Bilge Kağan ile Fârâbî'nin devlet başkanlarının niteliği ve işlevi üzerine verilen bu malumatın bazı ölçekler dikkate alınarak karşılaştırması yapılacaktır. Bununla ikisi arasında ortak ve farklı olan taraflar açığa çıkacaktır.

1. Başkanla İlgili Temel Kategoriler: Bilge Kağan devlet başkanlarını bilge ve biligsiz olarak iki temel kategoriye ayırır. Bilgeyi ili tutan, törü yapan veya töreye göre halkı toplayıp eğiten başarılı başkanların sıfatı olarak kullanır. Biligsiz ise ili yönetmede ve töreyi korumada itinasız davranan, nihayetinde ili kaybeden başkanın sıfatı olarak kullanır. Fârâbî ise başkanları Fadıl ve Fadıl olmayan diyerek ikiye ayırır. Fadıl'ı, halkını gerçek mutluluğa sevk edecek düzenlemeleri yapan ve bu uğurda onları eğiten başkanın sıfatı olarak kullanır. "Fadıl olmayan" ayırımını ise, gerçek mutluluğun mahiyetiyle ilgili birbirinden farklı birçok hedef tespit edip halkını bu uğurda kullanan başkanın sıfatı olarak kullanır. Temel kategorilerde ikisi arasındaki benzerlik hemen dikkati çekecektir. Muhteva bakımından Bilge Kağan dünya ve Türk toplumuyla ilgili hedeflerle sınırlı iken, fadıl reis dünya ve ahret mutluluğu ile ilgili olup, herhangi bir toplumla sınırlı değildir.

2. Başkanın Nitelikleri: Bilge Kağan için ideal başkan bilge ve alp olur. Onda kut mevcut olduğu gibi Tengri de onu diler. Bilgeliği sayesinde içeride halkına, dışarıda düşmana karşı yapması gereken işleri bilir ve yapar. Fârâbî için de ideal başkan fadıl olur. Gerçek mutluluğu bilir ve halkının da ona ulaşması için tedbirler alır. Bilge Kağan, Tengri'nin dilemesine, tepesinden tutup yükseltilmesine mazhar olur. Bu itibarla başkan Tengri ile bir şekilde ilişki içinde olur. Fârâbî için de başkan Faal akıl ile ilişki içindedir. Ondan hikmet veya nübüvvet alır. Dolayısıyla Bilge Kağan ve Fârâbî, ideal başkanı metafizik bir ilke ile ilişkilendirir. Bu da aralarındaki ortak hususlardan biridir.

3. Bilgelik: Bilge Kağan il tutan, törü iden ve halkı törüye göre eğiten başkanları "bilge" olarak niteler. Bu nitelik, geçmişteki kağanlar için olduğu gibi kendisi için de geçerlidir. Fârâbî de fadıl reisin ilk şartını "hakim" olarak ortaya koyar. Hatta reislik için gereken şartlar dağılmış olsa da hikmeti taşıyan şahsın diğerleri içinde başkan olacağını, böyle biri bulunmadığı takdirde o halkın gerçekte başkansız kalacağını ifade eder. Bu da ikisinin de bilge veya hakim vasfını olmazsa olmaz şart olarak belirlediğini ortaya koyar. Bilge ile hakim vasfı, içerik açısından birebir örtüştür mü? Fârâbî'nin hikmet hakkındaki açıklamaları nazari felsefe üzerinde odaklanmaktadır. O da gerçek mutluluğun belirlenmesiyle ilgilidir. Ona götürecek yolları ve eylemleri taakkül gücü belirler. Bilge Kağan'ın bilge kağanlarla ilgili açıklamaları nazari felsefeden ziyade Türk halkının mutluluğu ile ilgilidir. Bu, Fârâbî'deki hikmete kısmen karşılık gelse de daha çok taakkül kuvvetine karşılık gelmektedir.

4. Toplumsal İyiliğin Kaynağı: Bilge Kağan için devletin ve halkın iyilik ve refahı devlet başkanına bağlıdır. Başkan bilge olursa yönetim de bilge olur, halk da töreli (tüz) olur. Başkan, biligsiz olursa devlet de halk da bundan zarar görür. İl gider, töre bırakılır. Bu sebeple başkan hayati öneme sahiptir. Zaten "Balık baş-

tan kokar" ifadesi de bunu dile getirir. Fârâbî için de reis hayati öneme sahiptir. Zira yönetimin ve millenin hedefini o belirler. Reis iyi olursa yönetim iyi olur, belirlediği mille de fadıl olur. Aksi halde yönetim cahil, mille de cahil mille olur. Bu itibarla, Bilge Kağan ile Fârâbî'nin "İyilik yukarıdan gelir. Baş iyi olursa aşağısı da iyi olur" anlayışına sahip olduğu görülmektedir.

5. Töre: Bilge Kağan, ideal başkanların en önemli başarısı olarak töre yapmayı, onu korumayı ve ona göre halkı eğitmeyi gösterir. Töre, bilge kağanlar tarafından, Türk halkını, belli bir gaye etrafında tutarak hayatlarını nasıl idame etmeleri gerektiğini ortaya koyan düzenlemelerdir. O Türk halkına ruh verir ve onu o kılar. Onu bırakmak öz kimlikten çıkmaktır. Başkalaşmaktır. İlsiz ve hakansız kalmaktır. İşini ve gücünü, belirsiz kağanlara vermektir. Kısaca gayesiz bir hayattır. Fârâbî fadıl reisin, halkın öğretmeni ve mürebbisi olduğunu düşünür. Bu itibarla reis halkını dünyada salaha ve ahirette gerçek mutluluğa ulaştıracak görüşleri ve işleri belirler. Kavramsal düzeyde düşünenler için bunlar burhanlarla, düşünemeyen çoğunluk için misaller ve ikna yoluyla halka kazandırılmaya çalışılır. İlki hikmete, ikincisi de milleye, yani töreye karşılık gelir. Mille, halkı bir ruha dönüştürür, aralarında sevgi bağı meydana gelir ve işleri adaletle yürütür. Töre ve mille kavramları arasında büyük bir benzerlik vardır.

6. Adalet: Bilge Kağan ideal başkanın, devletin sahip olduğu zenginlik, toprak vb. imkanları halkına dağıttığına dikkat çeker. Esasen il olmak, farklı boyları bir arada tutmakla olur. Şayet boylar kendilerine haksızlık yapıldığına kani olursa ilden çekilir. Bu sebeple başkanlar, boyları il içinde (ilin bir anlamı da barıştır) tutması gerekir. Bunu yaparken de haksızlık etmemesi, töreye göre devletin imkanlarını dağıtması gerekir. Fârâbî de kamuya ait olan hayratın, yani can güvenliği, servet ve mertebe dağıtımını, yine halkın mertebesine göre uygulanması ve bu haliyle muhafaza edilmesini adalet olarak belirler. İdeal reisin işlevlerinden ilki ve önceliklisi adaleti ayakta tutmaktır. Bu itibarla Bilge Kağan ile Fârâbî, adaletin toplum içindeki işlevine müştereken dikkat çekmiştir.

Sonuç

Bu karşılaştırmanın bizi getirdiği kanaate gelince, ikisi arasında birçok konuda ortak görüş vardır. Kanaatimiz o ki, bir Türk devletini uzun bir süre yöneten Bilge Kağan, atalarının töresinden gelen kağanlık anlayışı içinde olmuş ve bu töreye göre devleti idare etmiştir. İdeal kağanların nitelik ve başarılarıyla ilgili tarihi ve şahsi birikimi anıtlarda ifade etmiştir. Her ne kadar kuramsal ve kavramsal olarak siyasi konularla uğraşmasa da, Küyel'in ifadesiyle, operasyonel anlamda yaptıklarıyla dikkat çekmiştir (Küyel, 1994). Fârâbî ise devlet yönetmiş bir reis değildir. Fakat yönetimin toplum için hayati derecede önemli olduğunu düşünmüş ve bu uğurda felsefi, dini ve milli kültürü dikkate almış ve yararlanmış

görünmektedir. Fârâbî'nin yararlandığı kaynaklar içinde özellikle milli kültüre dikkat çekmek istiyoruz, zira babasının kale komutanı olması, dedelerinden birinin Tarkan olması, onun askeri ve idari tecrübesi olan bir aile ocağından geldiğini gösterir. Karakter şekillenmesinde çocukluk ve gençlik döneminin kalıcı bir etkisi olduğu da muhakkaktır. Yine, yaşadığı olaylar da bu konuda ona yardımcı olmuştur. Her ne kadar elimizde tarihi belge mevcut olmasa da onun devlet başkanları hakkındaki düşüncesinin, Bilge Kağan'ın tasvir ettiği bilge kağanla büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu benzerliği tesadüfe bağlamak yerine tevarüse bağlamanın daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Bu itibarla ikisinin de aynı gelenek ve kaynaktan, yani Türk Devlet Anlayışından yararlanmış olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Fârâbî (1991). *Kitabu'l-Mille.* Neşir: Muhsin Mehdi. 2. Baskı. Beyrut: Darul-Meşrik,

Fârâbî (1992). *Tahsilu's-Seade*. el-A'malu'l-Felsefiyye içinde. Neşir: Dr. Cafer Alu Yasin. Beyrut Darul-Menahil.

Fârâbî (1992). *Kitabu'-Tenbih Ala Sebili's-Seade*. el-A'malu'l-Felsefiyye içinde. Neşir: Dr. Cafer Alu Yasin. Beyrut: Darul-Menahil.

Fârâbî (1986). *Fusulun Müntezaa*. Neşir: Dr. Fevzi M. Neccar. 2. Baskı, Beyrut: Darul Meşrik.

Gumilöv, L. N. (1999). *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Birleşik.

Korkut, Ş. (2012). "Meşşai Geleneğin Kurucu Filozofu: Fârâbî", *İslam Felsefesi Tarihi, I* Ed. B. Ali Çetinkaya. Ankara: Grafiker

Küyel, M. T. (1984/1). "Kut, Fârâbî ve İbn Sina'daki al-Akl al-Fa'al için bir Temel Oluşturabilir mi?" *İbn Sina Doğumunun Bininci Yılı Armağanı*. Derleyen: Aydın Sayılı. Ankara: TTK.

Küyel, M. T. (1984/2) "İbn Sina'nın al-Akl al-Fa'al'ine Bir Adım Olarak Fârâbî'de Siyaset". *İbn Sina Doğumunun Bininci Yılı Armağanı.* Derleyen: Aydın Sayılı, Ankara: TTK.

Küyel, M. T. (1994). "Bilge Kağan bir Filozof Arhont mudur?" *XI. Türk Tarih Kongresi, Cilt II*. Ankara: TTK

Sayılı, A. (1951). "Fârâbî'nin Tefekkür Tarihindeki Yeri", *Belleten, XV*. Ankara.

Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TTK.